

О.Я. Заїка

МУЗИЧНІ ТРАДИЦІЇ РОДИНИ РОЗУМОВСЬКИХ

У статті досліджується особистий внесок представників родини Розумовських в музичну культуру XVIII-XIX ст., традиції музичного меценатства.

Прізвище Розумовських у більшості людей асоціюється з політикою, дипломатією, суспільним життям. Численна родина Розумовських була тісно пов'язана з мистецтвом, зробила великий внесок в розвиток української та світової музики.

Маєтки гетьмансько-старшинської еліти, до якої належали Розумовські, були центрами національної музичної культури, де культивувалися різні форми музикування, працювали музичні колективи та зростали музичні кадри, створювалися музичні композиції. Це відображалось у різних формах музичного побуту (міського, салонного та концертного). У маєтках козацько-гетьманської старшини звучали вокальні та інструментальні твори. Характерним також було виконання духовної та світської музики, співзвучної з естетикою бароко. Гетьмани та старшина впроваджували у побут музичні інструменти європейського походження та відповідний музичний репертуар. Загалом, у музичному побуті гетьмансько-старшинського середовища збереглися та розвивалися національні традиції українського музичного мистецтва, водночас впроваджувалися нові форми європейського музикування [1].

Дослідження сторінок «музичних» біографій родини Розумовських дозволяє зробити висновок про традиції музичного меценатства цієї родини, що сприяли появі вітчизняних музикантів, формуванню основ професійного музичного мистецтва, закладенню основ музичної бібліографії [2].

Професійний музикант – співак Придворної капели Олексій Григорович Розумовський (1709-1771) значиться у 1731-1733 рр. як Олекса Григор'єв (О.Г. Розум) у відомостях цесарівного церковного хору [3].

За спостереженням Ф. Стешка, він головним чином «залишив слід як людина, що мала великий вплив на розвиток музики в Росії за панування цариці Лизавети» [3], коли в Петербурзі була мода на українських музик – співаків, бандуристів і регентів. За свідченням сучасників, Єлизавета Петрівна (що славилася відсутністю монаршої манірності) любила під час служби в своїх покоях ставати за пульт з нотами і співати в спеціальному маленькому хорі, який був пов'язаний з двором Єлизавети службовими (як учасник церковних обрядів, оперних спектаклів або повсякденних палацових камерних концертів), і приватними контактами.

Олексі Розумовському приписується заведення

моди на українські пісні при дворі. Але така постановка питання не зовсім коректна з огляду на велику кількість українських музикантів на той час у Петербурзі. Деякі дослідники, беручи до уваги великий вплив смаків і бажань Розумовського на життя царського двору, вважають, що саме завдяки йому в Петербурзі з'явилася італійська опера, хоч це суперечить історичним фактам, оскільки перші оперні італійські трупи розпочали свої виступи у Росії вже на початку 30-х років. І все ж твердження, що саме за Олексія була завезена італійська оперна трупа, не випадкове. У 1742 р. до Росії за наказом Єлизавети Петрівни разом із групою співаків та інструменталістів повернувся Ф. Арайя [3].

Л. Івченко, досліджуючи нотну колекцію Олексія Кириловича Розумовського, вважає, що нотна бібліотека мусила бути і в Олексія Григоровича Розумовського. Щодо її складу дослідниця припускає, що там знаходилися ноти симфонічної («італійської») та духової музики, духовні хорові твори, канти, народні пісні (менш вірогідно, бо в той час пісні побутували переважно в усній традиції). Могли також зберігатися і вокально-симфонічні твори (оперні партитури, кантати, ораторії та уривки з них) [3].

Олексій Розумовський проклав шлях молодшому брату Кирилу до державної служби, сприяючи тому, що у 1750 р. його було обрано на козацькій раді у Глухові гетьманом Лівобережної України.

Очевидним є зв'язок К. Розумовського з музичною культурою України, Росії й Європи, відомою є його діяльність як музичного мецената.

За визначенням історика Ореста Субтельного «за Розумовського Гетьманщина переживала золоту осінь своєї автономії». Гетьман був людиною доброю і лагідною. Призвичаївшись до петербурзького двору, зберіг, проте, любов до України, до української мови, музики, мистецтва, побуту. Сам добре грав на бандурі, співав [4, 228].

В 1751 р. у Глухові при дворі К. Розумовського було засновано музичну капелу. Якоб фон Штелін писав, що капела в резиденції гетьмана в Глухові мала такий рівень, якого до того часу не досягла жодна капела в імперії [5, 16].

Окрім хорової капели, до штату першого в Україні професійного театру західного зразка входили акторська трупа, оркестр, балетна трупа, що давало можливість ставити трагедії Есхіла, комедії Мольєра, а також п'єси інших авторів, у тому числі й українських, які діставали переважно в рукописах студенти Київської академії [6].

Графи Розумовські запрошували до своїх маєтків видатних музикантів та композиторів із-за кордону. Так, італійський композитор Дженарро Астаріта певний час диригував капелою К. Розумовського, а композитори Д. Сарті і Дж. Паїзієлло надсилали йому свої твори для хору та оркестру [6].

В оркестрі спершу грали переважно італійці (Венцеслав Лоренцо, Йозеф Генаура, Себастьян Гейна [7, 19], диригентами були Карл фон Лау – відомий закордонний валторніст, удосконалювач рогового оркестру, чех за походженням [3, 6].

Хор очолили К. Юзефович і А. Рачинський (професійний регент, що служив доти у Львові у єпископа Мелецького). Серед співаків і музикантів були популярні тоді артисти В. Харченко, Г. Головня, М. Полторацький, Р. Богданович, П. Марченко, С. Котляревський, В. Іванов, К. Роговський, Г. Белгородський, серед музикантів виділялися І. Колесничевський, Г. Кореневський, С. Макушинський, а також італійці Венцеслав Лоренцо, Йозеф Генаура, Себастьян Гейна [6, 19].

Джерелознавче дослідження музичних документів бібліотеки О.К. Розумовського дало змогу виявити імена музикантів його оркестру: Кирило Ашитков, Андрій Бадилевський, Хома Бучинський, Яків Дроздовський, Олександр Знабишин, Гаврило Ковалевський, Григорій і Олександр Осипови, Павло Полторацький, Іван Посников, Сава Приходовський, Павло Прокопович [3].

Особливий інтерес викликає творчість композиторів, життя яких пов'язане з музичною культурою Росії. Серед них слід назвати Дж. Астарітта (у зібранні є і автографи), С. Жорж, Ф. де Жардіні, А. Буллант, М. Стабінгер, Г. Пун'яні, І. Ярновік, А. Лоллі, Ф. Фейхтнер та ін. Як правило, їхні твори залишаються поза увагою вітчизняних музикознавців, хоча вони досить часто використовували або були під впливом місцевого фольклору, зокрема українського [3].

Існує думка, що унікальна колекція належала старшомусинугетьману України Кирило Розумовського Олексію, який був міністром освіти, дійсним таємним радником, все своє життя збирав мистецькі скарби – ноти, книги, картини, скульптури [7].

Правомірним є твердження, що нотна бібліотека О.К. Розумовського в той час вже була у власності Варвари Репніної (уродженої Розумовської), а не успадкована після смерті батька. Ймовірно, бібліотека дісталася в подарунок з нагоди її весілля у 1802 р. [3].

Про зацікавленість музикою Олексія свідчать лише батьківська характеристика – *Musicalischer Geist* (Музична душа) і автентичні каталоги XVIII ст., що збереглися у нотниці Розумовських. Саме з цих каталогів дізнаємось, що ноти, записані в них, належали саме йому [3].

Зараз музично-нотне зібрання родини Розумовських, яке до кінця XVIII ст. стало найповнішим і всебічним зібранням нот на всьому європейському сході і було відображенням музичної культури цілої епохи, знаходиться у відділі Національної бібліотеки України ім. Вернадського, під назвою «Нотне зібрання

Розумовських «Графська нотна колекція». Це унікальний коштовний пам'ятник музичної культури, який охоплює період з другої половини XVIII до першої третини XIX ст. і налічує 1700 творів як професійних музикантів, так і дилетантів, композиторів (як відомих, так і маловідомих) із Австрії, Англії, Німеччини, Італії, Чехії, Бельгії, Голландії, Франції. Тут представлена музика різних стилів, композиторських шкіл, жанрів і форм, від дуетів до симфоній, від арій до опер. Колекція налічує близько двох тисяч нотних примірників, з них понад п'ятдесят опер і близько сотні симфоній, чимало скрипкових концертів, квартетів, квінтетів, октетів, фортепіанних творів та клавірної музики [2]. Серед них рідкісні видання композицій Гайдна, Моцарта, синів Баха, Кореллі, Тартіні (деякі – єдині у світі). Тут є навіть рукописні копії творів пруського короля Фрідріха Великого [7].

Особливий інтерес становлять п'єси для рогового оркестру. Вражає своїм обсягом музично-драматична спадщина. Цілком логічно припустити, що переважна більшість опер, що знаходиться в бібліотеці, виконувалася на сценах садиб Розумовських. У партитурах містяться режисерські позначки та імена виконавців [2].

Колекція налічує майже півсотні оперних партитур-автографів. Серед них чільне місце посідає опера Дж. Астаріта «Збитенщик», написана в 1786 році [8].

Аналіз зібрання у цілому переконає, що воно складається з нот О.К. Розумовського, В.О. Репніної, нот, що ймовірно належали О.Г. і К.Г. Розумовським. Отже, нотні бібліотеки були і в Олексія, і в Кирила і в Андрія Розумовських [3].

Продовжувачем мистецьких традицій гетьмана був його син Андрій, якого називають «музикантом-дилетантом», «блискучим музикантом», «блискучим виконавцем», меценатом. Знаючи про любов графа Андрія до музики, про його прекрасний музичний смак, рідні та знайомі часто просили його порад та допомоги у цій справі. Так, у 1781 р. Кирило Григорович звернувся з Яготина до сина з проханням підшукати гарного капельмейстера. Пізніше батько просив Андрія придбати нові духові інструменти замість зіпсованих («пораздувались»): «Згідно додаємої до цього записці інструментам для духової моєї музики..., єдно і нота музичним, запитайся про ціну; що сіє може коштувати, дай мені знати, тому що хочу відати вашу ціну. По цій цідульці хочуть 800 червонців з гаком: якщо різниця у ціні невелика, то нагода й тут все це придбати без зайвого клопоту, а якщо ні, закраше у вас це купувати». Світліший князь Таврійський Потьомкін так само звертався по допомогу до Розумовського в «музичних» справах [9, 106].

Музичні зібрання і вечори були неодмінною частиною життя Відня, куди потрапив Андрій

Розумовський, будучи дипломатом, а сам він був їх постійним учасником (як виконавець і як слухач). Концерти відбувалися в салоні графині Тун, яка була в захваті від музики Бетховена і одного разу навіть просила його виконати щось, стоячи перед генієм на колінах [9, 107].

За висловом біографа Розумовських О. Васильчикова, тут був збірний пункт усіх освічених та авторитетних людей. Графиня Марія Вільгельміна фон Тун-Гогенштейн палко любила музику, як і всі її найближчі родичі та знайомі. Дядя Фердинанд Филип Лобковіц узяв на себе матеріальні турботи по забезпеченню музичної освіти сина одного із своїх лісничих, згодом видатного композитора Крістофа Вілібальда Глюка. Свекор граф Іоганн Йозеф Тун був другом та меценатом Вольфганга Моцарта. А Леопольд Моцарт, батько славетного композитора, був свого часу їхнім домашнім капельмейстером. Вільгельміна Тун познайомила молодого Гайдна з віденським світом і влаштувала його на службу до свого приятеля, вельми грошовитого князя Естергазі. Вона була великою прихильницею таланту та меценатом Вольфганга Амадея Моцарта. Бетховен присвятив їй Тріо для фортепіано, кларнета та віолончелі та інші твори [9; 103, 104].

Любов до музики сприяла знайомству Андрія з Тунами. Сестри Тун вважалися одними з найкращих віденських віртуозів (гри на клавирі їх учив сам Гайдн), а зближення з ними стало поворотним пунктом у його особистому житті. У 1788 р. Андрій взяв шлюб з Елізабет Тун.

У науковій і в популярній літературі згадується, що Андрій грав на скрипці. Є відомості, що Гайдн високо оцінив музичний смак та слух Андрія, і що вони неодноразово вели дискусію про квартетну музику.

Концерти нової музики регулярно проходили у бригадира російської військової місії, підпорядкованого А. Розумовському, – графа Івана Юрійовича Броуна-Камуса. На всіх музичних прем'єрах, очевидно, бував і граф Розумовський.

Про запрошення на музичні зібрання у російського посла Бетховена свідчить лист композитора до Пауля Біго де Морожа, що служив бібліотекарем у Розумовського: «...Будьте ласкаві надіслати мені фортепіанну партію з цього твору... Я знову забув, о котрій годині повинні завтра у Вас бути...» [9; 108].

Історія зберегла лист Бетховена до А. Розумовського, який датується 1806 роком. «Ваше сиятельство! Маю за честь надіслати Вам другий квартет і повідомити, що третій буде завершено мною найближчим часом. ...Мене дуже втішило, що перший квартет був схвалений Вами; маю надію, що й другий Вам сподобається також. Луї ван Бетховен».

Квартети, присвячені Бетховеном Розумовському,

розглядаються дослідниками як новий етап у розвитку європейської квартетної музики. Деякі музикознавці висловлюють думку, що спілкування композитора з музикантом-дилетантом, закоханим у квартетну музику, спричинило особливий інтерес Бетховена до цього жанру. Пишуть і про те, що Розумовський начебто переповідав Бетховену свої розмови з Гайдном про музику і взагалі мав значний вплив на молодого композитора [9, 113].

Як відомо, у квартетах використано народні мелодії. У дослідників творчості композитора немає єдиної думки щодо того, чому Бетховен вдався до цитування. На думку одних (В. Ленц), цю ідею подав йому замовник А. Розумовський. Згідно інших гіпотез, Бетховен зачитувався статтями про російську народну музику і спеціально передплачував нотні додатки.

З 1806 р. Бетховен, разом з іншими знаменитостями того часу, був частим відвідувачем посольських вечірок. Ні для кого не секрет, що композитору сподобалися почуті тут українські пісні – дивно мелодійні, співучі, захоплюючі. Андрій Розумовський замовив Бетховену три квартети, і композитор виконав це замовлення. В перший квартет він включив мелодію української народної пісні «Ой надворі метелиця», в другий і третій – варіації на тему пісні «Од Києва до Лубен» [10].

Інтерес Бетховена викликав і український танець «Козачок». Його мелодію композитор використовував у своїй творчості двічі: у 8-й сонаті для скрипки і фортепіано, а також в першій частині 16-й сонати для фортепіано. Мелодії козацьких пісень, почутих від Розумовського, маестро включив в завершальну частину «Апасіонати» і знамениту 9-у симфонію, а в одній з його сонат звучить українська пісня «Одна гора високая» [10].

В липні 1807 р. А. Розумовський пішов у відставку. Тепер єдиною втіхою для нього стало обладнання славнозвісної картинної галереї і влаштування блискучих концертів. У ті часи віденські дворяни вважали за необхідне мати при собі оркестри чи ансамблі. Навіть найбідніші з них тримали свого органіста чи піаніста або іншого музиканта [9, 114].

Спадщина, отримана після смерті батька, дозволила Андрію Кириловичу організувати найкращий квартет свого часу і перший у Європі ансамбль постійного складу: музиканти мали в ньому довічний ангажемент.

Для створення квартету йому потрібно було тільки троє музикантів, оскільки другою скрипкою ансамблю був сам граф Андрій. Ось як пише про це один з перших біографів Бетховена А. Тайер: «Його власна підготовленість цілком дозволяла йому грати партію другої скрипки в квартеті, що він зазвичай і робив».

Квартет був організований у 1808 р. і відразу

став квітетом Бетховена, бо в репертуарі квітету Розумовського було все, що створював Бетховен нового, і виконувалося саме так, як того хотів автор. У 1807-1808 рр. Бетховен написав симфонії № 5 і № 6 на замовлення графа Ф. Опперсдорфа, але присвятив їх Ф. Лобковіцу та А. Розумовському. Перше публічне виконання обох симфоній відбулося під час музичної академії автора 22 грудня 1808 р. в Бургтеатрі. В березні 1809 р. Бетховен писав до видавця, що обидві симфонії присвячені «одночасно двом особам, а саме: його сиятельству графові Розумовському та його світлості князю Лобковіцу». Як свідчить В. Щурат, ще за життя композитора Д. Бортнянського його хори у виконанні українських півчих мали великий успіх за кордоном. Так, у 1809 році у Відні хор графа А. Розумовського в російській посольській церкві співав твори Бортнянського [6, 133].

Мемуарист І. Долгоруков, подорожуючи в 1810 р. по півдню Росії, у своєму щоденнику занотував, що в Батурині (резиденція графа А. Розумовського) в хорі служили півчі, які «вчилися в Росії у Бортнянського і в прекрасних майстрів у чужих землях» [6, 133].

Дипломатичний талант графа Андрія знову знадобився Росії. Його призначили уповноваженим для мирних переговорів між Росією, Англією, Австрією, Прусією та Наполеоном. У 1813 р. Розумовський відправив партитуру бетховенської «Перемоги Веллінгтона» англійському королю, якому її було присвячено. Прем'єра відбулася 8 та 12 грудня 1813 р. під час благодійного концерту на честь поранених австрійських та баварських солдат [9, 116].

До Відня граф Андрій повернувся після підписання так званого Паризького миру (18 травня 1814 р.), за що у середині травня 1815 р. й отримав титул князя.

Андрій Розумовський був не тільки шанувальником музики, але й тонким її знавцем. У той час, коли Моцарт, невизнаний на батьківщині, жив у злиднях, саме Розумовський побачив у ньому великого генія, і писав Потьомкіну: «Я докладаю всіх зусиль, щоб відправити до Вас першого клавесиніста й одного з найкращих композиторів Німеччини – на прізвище Моцарт – який, маючи тут певне невдоволення, погодився здійснити таку подорож. Нині він у Богемії, проте незабаром повернеться. Якщо Ваша світлість дозволить мені, я його запросив би ненадовго, а лише заради того, щоб поїхав до Вашої світлості, аби Ви його послушали та, якщо вважатимете за потрібне, узяли б до себе на службу» [11].

Постійний інтерес родини Розумовських до музичного мистецтва, що сприяло появі та підтримці вітчизняних та зарубіжних музикантів, формуванню професійного музичного мистецтва в Україні, Росії та у світі у сфері вокального та інструментального

виконавства дозволяє зробити висновок про традиції музичного меценатства цієї родини, вплив на розвиток української та світової музики.

Посилання

1. Барановська Л.І. Гетьмансько-старшинське середовище і культурно-музичне життя в Україні другої половини XVII - XVIII ст. Автореф. дис... канд. мистецтвознав. – К., 2001.
2. <http://tour-cn.com.ua/publ/55-1-0-409>. Юлія Цапко. Слово гетьманської столиці.
3. Івченко Л.В. Нотна колекція О.К. Розумовського як об'єкт музичного джерелознавства: Дис... канд. мистецтвознавства. – К., 2000.
4. Вечерський В. Українська спадщина. Історико-культурологічні есе. – К., 2004.
5. Рыцарева М. Композитор М.С.Березовский. Жизнь и творчество. – Л., 1983.
6. Іванов В. Дмитро Бортнянський. – К., 1980.
7. <http://www.radiosvoboda.org/Content/Article/918551.html>. Леся Олійник. Нотна колекція Розумовських зацікавила закордонних музикознавців.
8. <http://www.tmf-museum.kiev.ua/ua/1/public/saduby.htm>. В. Мудрик. Традиція музичної культури дворянських садів України.
9. Івченко Л. Музика в житті Андрія Розумовського // Український музичний архів. Вип. 2. – 1999.
10. http://sovremennik.ws/2008/01/14/jak_betkhoven_za_dunajj_zdiv.html. Як Бетховен за Дунай їздив.
11. Лопатин В.С. Светлейший князь Потемкин. – М., 2005.

Заика Е.Я. Музыкальные традиции семейства Разумовских
В статье рассматривается личный вклад в музыкальную культуру XVIII-XIX вв., традиции музыкального меценатства представителей семейства Разумовских

Zaika O.Ya. Musical traditions of the Rozumovski family
The personal contribution to the musical culture in the period of XVIII-XIX centuries, traditions of musical patronage of art by representatives of the Razumovski family are examined in the article.